

Elkaar aanspreken

*Is er nog draagvlak voor tegenspraak,
correctie en tucht in de kerk?*

Dr. Yme Horjus

Buijten & Schipperheijn *Motief* - Amsterdam

De voorstelling van de omslag is van de hand van een onbekende Nepalese batik-kunstenaar.
Een herder zoekt in de bergen naar een schaap dat zoekgeraakt is.

Drukwerk GVO Drukkers & Vormgevers, Ede

ISBN 978-94-6332-379-6 (proefschrift)

ISBN 978-94-6369-113-0 (handelseditie)

© Yme Horjus, 2020

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige
wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming.

Sponsored by **STICHTING AFBOUW KAMPEN**

Toch mag de breedheid dezer katholiciteit de grens
der indifferentie en der principiële tolerantie nooit bereiken.
De eigenlijke onderscheiding der geesten blijft haar volle
scherpte behouden. Daarvoor is telkens een genadegave nodig.
De tucht zelve is een ban, een bliksem.
Wanneer de kerk die ban als een in de historie verroest wapen naast zich zou neerleggen,
dan zou zij – zoals Gunning het noemt – haar achtenswaardigheid verliezen.

Dr. O. Noordmans, Verzamelde Werken, deel 5, 623

Ja, Heer, hervorm mij naar uw beeld,
`t is al wat mij bekoort;
gedoog niet dat de zonde leeft
in `t hart dat U behoort.
Blijf met uw liefde zo nabij,
dat ik de zonde schuw;
dat steeds uw wil de mijne zij;
maak mij een beeld van U.
refrein
Maak mij een beeld van U, (*bis*)
zo vol van ootmoed, liefde en trouw,
maak mij een beeld van U.

Joh. de Heer 187

Opgedragen aan:

Gerritje Bergsma-Visser (1890-1989)

Jelle Horjus (1918-1997)

Tjitske Horjus-Bergsma (1921-2014)

Zij hebben allen tijdens hun leven met tucht te maken gehad.

WOORD VOORAF

Deze studie bestaat in twee hoofddelen en is te beschouwen als een hybride onderzoek. Enerzijds een literatuurstudie naar de vraag of de gemeente ook subject van tucht kan zijn, in tegenstelling tot alleen maar object van tucht door een zorgzame kerkenraad. Anderzijds ook een empirisch kwalitatief onderzoek naar beweegredenen, houding en opvattingen van leden van de gemeente om het draagvlak voor de tucht te exploreren. Uiteindelijk gaat het om de vraag of er ten aanzien van de tucht, die nagenoeg kerkenbreed is verdwenen, nog *draagvlak* te vinden is.

Het leven van enkele van mijn familieleden was getekend door tucht en daardoor heb ik door de jaren heen een grote gevoeligheid ontwikkeld voor een juist hanteren van de tucht. Hoewel deze studie geschreven is vanuit en binnen de traditie van het Nederlandse baptisme, waarbij de woorden ‘Nederlands’ en ‘baptisme’ beide van belang zijn, spreek ik de hoop uit dat ook andere kerkgenootschappen geholpen mogen worden met mijn bevindingen en gedachten over de tucht. Ik heb dit proefschrift zeker niet willen schrijven alleen voor mijn eigen kerkelijk traditie, maar heb ook de protestantse kerk in Nederland, van reformatorisch tot evangelisch in de meest brede zin, op het oog gehad. Mogelijk zou er in andere tradities ook nog een nadere vertaalslag kunnen worden gemaakt. Voor de RK-Kerk in Nederland, om min of meer volledig te zijn, kan het ook van betekenis zijn kennis te nemen van mijn conclusies. Die kerk heeft te maken met grote uitdagingen als het gaat om misbruikschandalen die haar teisteren. Het zelfreinigend vermogen van de kerk, zoals de tucht genoemd kan worden, is zeker een grote uitdaging in kerken en gemeenten waar de tucht nauwelijks meer functioneert.

In het ‘Woord vooraf’ van mijn dissertatie, waar dit boek de handelseditie van vormt, zijn dankbetuigingen opgenomen tegenover mensen die mij hebben geholpen bij het overdenken en het schrijven van dit levenswerk. Met nadruk noem ik de namen van mijn promotores, M. te Velde en H.A. Bakker, maar ook die van A. Rimmelzwaal, J. van Eck, T. van de Lagemaat, P.J. Lalleman, R. Nijhoff, E. Groeneveld en M. Kaptein.

Tot slot nog een aantal opmerkingen die in het ‘Woord vooraf’ niet mogen ontbreken:

In deze studie is uitgegaan van de vertaling van het Nederlands Bijbel Genootschap van 1951. Dat is niet alleen omdat ik met deze vertaling zeer vertrouwd ben, maar ook omdat ik meen dat deze vertaling de juiste weergave heeft van Matteüs 18,15. Men leze daarover in de Bijbels-Theologische Navraag van hoofdstuk 5.

Ik heb kennisgenomen van vele boeken en artikelen over de tucht, vooral uit de Verenigde Staten van Amerika, die niet altijd het niveau ontstijgen van veredelde Bijbelstudies. Deze ‘domineesboekjes’ horen kennelijk tot de verplichting die baptistenvoorgangers voelen om hun eigen variant daaraan toe te voegen. Ik heb veel daarvan laten komen, gelezen, maar ook weer terzijde moeten leggen en niet opgenomen in de literatuurlijst.

Het Nederlandse baptisme heeft vele decennia een vrij geïsoleerd bestaan gekend. Behoorde dit tot de jaren zeventig van de vorige eeuw nog tot de rand van het kerkelijke leven in Nederland, waarbij een zweem van sectarisme het baptisme aankleefde en men ook naar mijn beoordeling en ervaring zelf weinig voeling had met het internationale baptisme, is het nodig vooral te kijken naar de Nederlandse context. Leidend is de vraag hoe dit Nederlandse baptisme zich verhoudt tot de ontwikkelingen in eigen land, sociaal, cultureel en kerkelijk.

Het lied uit de bundel van Johannes de Heer, dat vóór het ‘Woord vooraf’ wordt geciteerd, was nog tot de jaren tachtig van de twintigste eeuw een veel en graag gezongen lied in de Unie van Baptisten Gemeenten. ‘Gedooft niet dat de zonde leeft’ en ‘dat ik de zonde schuw’, zijn woorden die de huidige baptisten niet meer zo gemakkelijk over de lippen komen. Het lied is naar mijn stellige indruk uit de gratie geraakt, al staat het nog in de nieuwste liedbundel van het Nederlandse baptisme: ‘Liederen voor de Gemeentezang’.

Ten slotte wil ik mijn dank uitspreken jegens God, die mij in het hart heeft gegeven deze studie te volbrengen en mij steeds kracht, gezondheid en inspiratie heeft geschonken. Het is niet bedoeld als een vrome, voorspelbare en plichtmatige afsluiting van dit ‘woord vooraf’ als ik schrijf: Soli Deo Gloria!

Barneveld, juni 2020

Dr. Yme Horjus

Inhoud

DEEL I VERKENNINGEN

HOOFDSTUK 1 INTRODUCTIE, ORIËNTATIE EN DOEL VAN HET ONDERZOEK

1.1 Inleiding	19
1.2 Eerste globale oriëntatie in de Theologische Realencyklopedie	21
1.3 Een viertal Nederlandse onderzoeken op het terrein van de tucht in baptistengemeenten en de gereformeerde gezindte	23
1.3.1 Een diepteonderzoek in een baptistengemeente in het tijdvak 1927-1976.....	23
1.3.2 Een kwantitatief onderzoek naar de praktijk van de tucht vanaf 1974 tot 1994 ...	24
1.3.3 Een kwalitatief empirisch onderzoek naar de tucht in 2001.....	24
1.3.4 Staat de tucht op de tocht? Een kwalitatief empirisch onderzoek in 2016.....	25
1.3.5 Conclusie uit deze vier onderzoeken.....	25
1.4 De roep om disciplineren	26
1.5 Onderzoeksontwerp en methode	27
1.5.1 Overwegingen bij het onderzoeksontwerp	28
1.5.2 Doelstelling en vraagstellingen	28
1.5.3 Conceptueel model.....	30
1.6 Methode	30
1.6.1 Dienstbaar aan het handelen van God	30
1.6.2 Dubbel perspectief.....	31
1.6.3 Theonome reciprociteit.....	31
1.6.4 Heitink en het bipolaire model	32
1.6.5 Groothoeklens en zoomlens	33
1.6.6 De toespitsing op ‘draagvlak’ en ‘subject-zijn’	34
1.7 Bestuurskunde als wetenschapsterrein	34
1.7.1 Tucht en de menswetenschappen	35
1.7.2 Tucht en theologie	35
1.7.3 Discongruentie van opvattingen en gedrag	35
1.7.4 Kwalitatief empirisch onderzoek.....	36
1.8 Overgang naar hoofdstuk 2 over het bestuurskundige begrip ‘draagvlak’	37

HOOFDSTUK 2 HET BESTUURSKUNDIGE BEGRIIP 'DRAAGVLAK'

2.1 Inleiding	38
2.2 ‘Draagvlak’ in het dagelijks spraakgebruik.....	38
2.3 ‘Draagvlak’ als bestuurskundig begrip.....	39
2.4 De Graaf en Boedeltje als gidsen in het polderlandschap van het ‘draagvlak’	40

2.4.1 Steun.....	40
2.4.2 Legitimiteit	41
2.4.3 Acceptatie van beleid	42
2.5 ‘Draagvlak’ als ingeburgerde typisch Nederlandse term	43
2.6 Positief en negatief draagvlak	44
2.7 Non-acceptatie.....	45
2.8 Het nimby-effect.....	45
2.9 Interactief beleid.....	45
2.9.1 De inspraak voorbij	46
2.9.2 ‘Interactief beleid’ leidt tot ‘draagvlak’	48
2.9.3 Acceptatie op individueel niveau en draagvlak op collectief niveau	49
2.9.4 Variëteit in de mate van interactiviteit	50
2.10 Verdere conceptualisering van de begrippen ‘draagvlak’ en ‘interactief bestuur’	51
2.11 Conclusies bestuurskundig draagvlakonderzoek.....	52
2.12 Naar een eigen conceptueel model voor draagvlak voor tucht.....	53
2.13 Overgang naar hoofdstuk 3	56

HOOFDSTUK 3 DRAAGVLAK VOOR DE TUCHT IN DE CULTURELE CONTEXT SINDS ONGEVEER 1960

3.1 Inleiding	57
3.2 Godsdienstsociologische dilemma’s	57
3.3 Secularisatie	59
3.4 Individualisme	61
3.5 Persoonlijke autonomie	63
3.6 ‘Zonde’ is een probleem geworden	64
3.7 Verschuivingen in tuchtwaardigheid	65
3.8 Schuivende panelen	66
3.9 Vervangende termen.....	66
3.10 Er zit verandering in de lucht: signalen uit de seculiere wereld	70
3.11 Er zit verandering in de lucht: signalen uit de kerkelijke wereld	72
3.12 Tegenstrijdige ontwikkelingen	75
3.13 Kort resumé en overgang naar het volgende hoofdstuk	76

DEEL II NAVRAAG

HOOFDSTUK 4 BAPTISTEN BEGRIJPEN UIT HUN GESCHIEDENIS

4.1 Inleiding	79
4.2 Een ‘leekenbeweging’	80
4.2.1 De wortels in het Engelse puritanisme en separatisme	80

4.2.2	De gemeente van Smyth en Robinson in de Nederlanden	82
4.2.3	De tucht in de Engelse separatistische gemeenten	85
4.2.4	John Smyth en de tucht	87
4.2.5	De tussenperiode	88
4.3	De vestiging van het baptisme in Nederland in de negentiende eeuw	88
4.3.1	Johannes Elias Feisser	88
4.3.2	Harm Willms en de gemeente van Ihnen	95
4.3.3	H.G. Tekenburg en de gemeente van Amsterdam	97
4.3.4	Voor elkaars geloof verantwoordelijk	98
4.4	Bepalende ecclesiologische karakteristieken van het Nederlandse baptisme	99
4.4.1	Doop door onderdompeling op belijdenis van geloof	99
4.4.2	Het baptisme als Bijbelbeweging	100
4.4.3	Calvinistisch van huis uit en tegelijk evangelisch	100
4.4.4	Participerend gemeentegerbeuren	101
4.4.5	Het baptisme als gemeenschap van navolging	103
4.4.6	Congregationalisme	104
4.4.7	Verambtelijking en verkerkelijking	105
4.4.8	Traditioneel, 'neo-baptistisch' en daar tussenin	106
4.4.9	Autonomie van de plaatselijke gemeente	107
4.4.10	Reglementsbeplaling en raadsmap	107
4.5	Ontwikkelingen binnen de Unie aangaande de tucht	108
4.5.1	Maatschappelijke verschijnselen	108
4.5.2	Prediking en onderwijs	109
4.6	Overgang naar het volgende hoofdstuk	110

HOOFDSTUK 5 BIJBELS-THEOLOGISCHE NAVRAAG

5.1	Inleiding	111
5.2	Welke woorden gebruikt het Nieuwe Testament voor vermaning en tucht?	112
5.2.1	Werkwoorden over tucht behoren tot de gewone taal	112
5.2.2	Gebruik van woordenboeken	113
5.2.3	Parakalein	113
5.2.4	Paramytheisthai	115
5.2.5	Nouthetein	115
5.2.6	Elenchein	116
5.2.7	Stèrizein	117
5.3	De invloed van seculiere ethiek en sociale veranderingen	117
5.4	De oudtestamentische achtergrond van de tucht	119
5.5	Significante nieuwtestamentische teksten over de tucht	121

5.5.1	Matteüs 16,19	121
5.5.2	Matteüs 18,15-18.....	123
5.5.3	Johannes 20,23	125
5.5.4	1 Korintiërs 5,1-13	125
5.5.5	1 Timoteüs 1,20.....	130
5.5.6	Handelingen 5,1-11	131
5.5.7	Teksten over mijding.....	132
5.6	Jezus en de praktijk van de tucht.....	134
5.6.1	Johannes 4,4-42 – De Samaritaanse vrouw bij de Jakobsbron.....	134
5.6.2	Johannes 7,53-8,11 – De overspelige vrouw.....	136
5.6.3	Johannes 21,15-17 – Het tuchtgesprek met Petrus aan het meer van Tiberias....	137
5.7	Het doel van de tucht.....	139
5.7.1	De tucht als redmiddel.....	139
5.7.2	De tucht beschermt de heiligheid van de gemeente	140
5.7.3	De gemeente als object en subject van tucht.....	140
5.8	Contemporaine cultuur en vertaalslag	142
5.8.1	Modus van vervaging en vervanging?.....	143
5.8.2	De dynamische gemeente is aan verandering onderhevig.....	144
5.9	Overgang naar het volgende hoofdstuk	145

HOOFDSTUK 6 PASTORAAL-THEOLOGISCHE NAVRAAG

6.1	Inleiding	146
6.2	E. Thurneysen	147
6.2.1	Thurneysen als dialectisch theoloog.....	147
6.2.2	Doel, inhoud en voorbehoud van het pastoraat	148
6.2.3	Seelsorge als Akt der Heiligung und der Zucht	149
6.2.4	Thurneysen en de tucht.....	150
6.2.5	Leerlingen van het Woord.....	151
6.3	Jay E. Adams	155
6.3.1	Algemene karakteristiek van Adams pastoraat	155
6.3.2	Adams en de menselijke verantwoordelijkheid.....	156
6.3.3	Adams en de heiligmaking	157
6.3.4	Adams en de tucht	158
6.3.5	Adams en het subject zijn van de gemeente bij tuchtsituaties.....	159
6.3.6	De oogst van de gedachten van Adams	160
6.4	D.S. Browning.....	161
6.4.1	De vijf niveaus van 'practical moral thinking'	162
6.4.2	Het tekort in de gangbare 'pastoral counseling'	162

6.4.3	De joods-christelijke godsdienst en het pastoraat	164
6.4.4	Naar een model van pastorale zorg	165
6.4.5	De oogst van Brownings gedachten over de morele context van het pastoraat ..	167
6.5	Profeten van de ronde tafel.....	168
6.6	Bijbelverhaal en levensverhaal, pastoraat als hermeneutiek	169
6.6.1	Oude sporen.....	169
6.6.2	Hermeneutisch abductief.....	170
6.6.3	Korte evaluatie van ‘Zorg voor het verhaal’	170
6.7	Overgang naar het volgende hoofdstuk	171

HOOFDSTUK 7 SYSTEMATISCH-THEOLOGISCHE NAVRAAG

7.1	Inleiding	172
7.2	Bijbels spreken over zonde.....	173
7.3	De typologie van de moderne protestantse zondeleer	174
7.3.1	De soteriologische zondeleer.....	175
7.3.2	De antropologische zondeleer	183
7.3.3	De scheppingstheologische zondeleer.....	186
7.4	Zonde en tucht in baptistengemeenten	192
7.5	Systematisch-theologische gedachten over de aard en praktijk van de tucht.....	193
7.5.1	J. Calvijn.....	194
7.5.2	G.C. Berkouwer.....	199
7.5.3	O. Noordmans	203
7.5.4	M. Jeschke	206
7.5.5	A. van de Beek	209
7.5.6	W.J. Ouweneel	213
7.5.7	Enkele stemmen uit de Angelsaksische baptistenwereld	217
7.6	Overgang naar de navraag bij kerkrechtdeskundigen.....	222

HOOFDSTUK 8 NAVRAAG BIJ KERKRECHTDESKUNDIGEN

8.1	Inleiding	223
8.2	H. Bouwman	224
8.2.1	Tucht als de macht van de kerk	224
8.2.2	Doel van de tucht.....	224
8.2.3	Gemeente object of subject van de tucht.....	225
8.2.4	Oogst bij Bouwman.....	225
8.3	J. Kamphuis	226
8.3.1	Kamphuis en het doel van de tucht.....	226
8.3.2	Kamphuis en de verhouding ambt en gemeente.....	227

8.3.3	Geduld, pastorale benadering en eigentijdse verschijningsvormen van de zonde	228
8.3.4	De oogst bij Kamphuis	228
8.4	Gereformeerde Kerken vrijgemaakt: M. te Velde en K. Harmannij	228
8.4.1	Draagvlak voor tucht lijkt te zijn weggefallen.....	229
8.4.2	Veranderde kijk op zonde.....	229
8.4.3	Tucht heeft een declaratorisch karakter.....	230
8.4.4	Waken over mijn broer.....	231
8.4.5	Weg uit de versmalling.....	232
8.4.6	Ongehuwd samenwonen.....	232
8.4.7	Oogst van de bijdragen van Te Velde en Harmannij	233
8.5	Tucht en kerkrecht in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN)	233
8.5.1	‘Een troon voor het Woord’	234
8.5.2	Het goed recht van de kerk.....	235
8.5.3	De oogst bij kerkrechtdeskundigen van de PKN.....	236
8.6	Baptisten over de afhouding van het avondmaal.....	236
8.6.1	Misstanden kwalificeren de viering als onwaardig	237
8.6.2	‘Terugleiden tot de genade door voortgezette viering’	238
8.6.3	Avondmaal heiliger dan de dienst als geheel?	238
8.6.4	‘Voltrekken’	239
8.6.5	Avondmaalsviering als performatieve handeling.....	240
8.6.6	Onvoorwaardelijke aanvaarding?.....	240
8.7	Overgang naar het tweede hoofddeel van deze studie (het kwalitatief empirisch onderzoek)	242

DEEL III VERSLAG KWALITATIEF EMPIRISCH ONDERZOEK; ACCOUNTABILITY; INZICHTEN EN AANBEVELINGEN

HOOFDSTUK 9 VERSLAG VAN HET VELDONDERZOEK - BEVINDINGEN EN REFLECTIE

9.1	Inleiding	245
9.2	Aard en methode van het kwalitatief empirisch onderzoek	245
9.2.1	Veldonderzoek in de Unie van Baptistengemeenten in Nederland	246
9.2.2	Saturatie en valkuilen voor het onderzoek	247
9.2.3	Topics- of halfgestructureerd interview	248
9.2.4	Transcriptie.....	249
9.3	Toelichting op de categorieën van het programma Kwalitan	250
9.3.1	Ervaringen	250
9.3.2	Initiatief raad of gemeente.....	254
9.3.3	Inhoud tucht.....	256

9.3.4 Tucht: een onaangenaam woord.....	258
9.3.5 Zuchten en gedoe.....	260
9.3.6 Doel tucht.....	262
9.3.7 Noodzaak tucht.....	265
9.3.8 Factoren bij de teloorgang van de tucht.....	268
9.3.9 Not in my backyard (nimby).....	272
9.3.10 Maatregelen.....	274
9.3.11 Afhouding en onthouding van het avondmaal.....	277
9.3.12 Accountability.....	280
9.3.13 Bottom-up.....	282
9.4 Additioneel onderzoek onder voorgangers.....	284
9.4.1 Associaties en misverstanden.....	284
9.4.2 Welke benaming geeft meer draagvlak?.....	286
9.4.3 Welke aspecten het meeste benadrukken?.....	287
9.5 Overgang naar het volgende hoofdstuk.....	288

HOOFDSTUK 10 INTERMEZZO: ACCOUNTABILITY

10.1 Inleiding.....	290
10.2 Accountability als ander woord voor ‘tucht’.....	290
10.3 Exploratie op bruikbaarheid.....	290
10.3.1 Tuchtrecht in de bancaire wereld.....	291
10.3.2 De waarde van de eed.....	292
10.3.3 ‘Accountability’ in het wetenschappelijke discours.....	293
10.3.4 Integriteit en compliance.....	295
10.3.5 Normvervaging als gevolg van een verzwakt en gedempt geweten.....	296
10.4 Feedback in de kerk.....	299
10.5 Een laatste ‘maar’.....	301
10.6 Overgang naar het slothoofdstuk.....	302

HOOFDSTUK 11 INZICHTEN EN AANBEVELINGEN TER VERGROTING VAN HET DRAAGVLAK VOOR DE KERKELIJKE TUCHT

11.1 Inleiding.....	303
11.2 Terreinverkenning.....	304
11.2.1 Doelstelling en vraagstellingen.....	304
11.2.2 Draagvlak als sleutelbegrip.....	305
11.2.3 Culturele context.....	306
11.3 De navraaghoofdstukken.....	306
11.3.1 Baptisten begrijpen uit hun geschiedenis: de oogst.....	306

11.3.2 Oogst uit de Bijbels-theologische navraag	307
11.3.3 Pastoraal-theologische navraag: de oogst.....	308
11.3.4 Systematisch-theologische navraag: de oogst	309
11.3.5 Navraag bij kerkrechtdeskundigen: de oogst	311
11.4 De oogst van het kwalitatief empirisch onderzoek (hoofdstuk 9).....	312
11.4.1 Moeilijk, maar onopgeefbaar.....	312
11.4.2 Inhoud, doel en noodzaak van de tucht	312
11.4.3 Factoren bij de teloorgang van de tucht	313
11.4.4 Not in my backyard (nimby)	314
11.4.5 Maatregelen	314
11.4.6 Accountability, bottom-up en de taak van een kerkenraad	314
11.4.7 Afhouding van het avondmaal: de oogst.....	316
11.4.8 Opbrengst verdiepingsslag onderzoek ‘accountability’	316
11.5 Draagvlak en beantwoording van de vraag naar het doel van het onderzoek	317
11.5.1 Determinanten van percepties van de toepassing van tucht	317
11.5.2 Waarden die aan percepties worden toegekend.....	319
11.5.3 Ten slotte: determinanten en waarden.....	319
11.6 Aanbevelingen.....	320
11.6.1 Aanbevelingen ten aanzien van een pastoraal moratorium	320
11.6.2 Aanbevelingen ten aanzien van onderwijs en prediking	321
11.6.3 Aanbevelingen ten aanzien van de ‘smalle’ ethiek van baptisten	322
11.6.4 Aanbevelingen ten aanzien van de beoordeling van tuchtwaardigheid.....	322
11.6.5 Aanbevelingen ten aanzien van de profetische dienst aan elkaar	323
11.6.6 Aanbevelingen ten aanzien van ‘bekwaamheid’ tot aanspreken	326
SUMMARY	329
SAMENVATTING	334
GEbruikte afkortingen	339
BIBLIOGRAFIE	341
BIJLAGE I Brief aan voorgangers onderzoeksgemeente.....	359
BIJLAGE II Verslag ruwe data empirisch onderzoek.....	360
BIJLAGE III Handreiking of leidraad voor tuchtsituaties	438
CURRICULUM VITAE YME HORJUS	440

Deel I

Verkenningen

Hoofdstukken 1, 2 en 3

HOOFDSTUK 1

INTRODUCTIE, ORIËNTATIE EN DOEL VAN HET ONDERZOEK

1.1 Inleiding

Hoe komt iemand ertoe de tucht tot onderwerp van een promotiestudie te maken? Het is een vraag die ik al meermalen heb moeten beantwoorden. Sommige mensen fronsten daarbij hun wenkbrauwen en vroegen zich mogelijk in stilte af welk belang daarmee gediend kon zijn. Ik las in de verbaasde ogen: wie zit daar nu op te wachten? Het klimaat in kerkelijk Nederland is van dien aard dat de tucht meestal gerekend wordt tot iets uit het verleden, waarin orde, regels, autoriteit en gezag nog vanzelfsprekend waren. Vanaf de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw is er een andere wind gaan waaien en werd de tucht meer en meer passé. In mijn doctoraalscriptie van 1994 heb ik dat ook cijfermatig kunnen aantonen voor de Unie van Baptistengemeenten in Nederland.¹

In mijn studietijd heb ik bij het vak pastoraat in de kerkelijke opleiding nauwelijks serieus iets meegekregen over de rol en plaats van de tucht in de kerk. Daar was weinig tot geen aandacht voor. Mijn eerste standplaats als voorganger was in de Baptistengemeenten van Workum en Makkum (1978-1981). Dat was eigenlijk een historische bijzonderheid, want uit de verhalen binnen de familie was mij bekend dat mijn grootmoeder, Gerritje Bergsma-Visser (1890-1989), zich in november van 1907 had aangesloten bij de Baptistengemeente van Makkum en werd gedoopt in het water van de Zuiderzee. Een jaar later werd zij onder censuur gesteld in diezelfde gemeente wegens wereldgelijkvormigheid en rebels gedrag. Zij hield zich niet aan de kerkelijke code van het dragen van zwarte kousen, maar droeg vleeskleurige. Als jonge vrouw van 18 jaar oud veroorloofde zij zich deze frivoliteit, maar dat werd door de raad en de gemeente niet op prijs gesteld. In die jaren van mijn voorgangerschap in Makkum en Workum (1978-1981) had ik toegang tot de oude notulenboeken. In bedekte termen werd daarin van haar gedrag gewag gemaakt. Mij viel bij het lezen van deze notulenboeken in algemene zin op dat de kerkenraad vol zorg waakte over de kudde, dat zij zich rein en onberispelijk van de wereld bewaarde. Censuur en uitsluiting vonden toen geregeld plaats. Het was een eerste kennismaking met het bestaan van de tucht. Voor mij was de tucht in de beginjaren van mijn voorgangerschap geen realiteit in de praktijk van het gemeentewerk, maar een relikwie uit het verleden. Jan van Dam vermeldt in zijn geschiedschrijving vele authentieke situaties van gemeenten die zich in een federatief verband tot een Unie van autonome gemeenten hebben

¹ Horjus, Y., *De broeder winnen. Pastoraal Theologische scriptie over de tucht in het bijzonder binnen de traditie van het baptisme* (De Bilt: eigen uitgave, 1994).

aaneengesloten.² In een artikel van het eigen weekblad *De Christen* over wereldgelijkvormigheid schrijft hij het volgende citaat, ontleend aan een archiefstuk van een Friese baptistengemeente:

*'Hij heeft aan hardrijderij op schaatsen meegedaan. De Heer heeft hem daarvoor bezocht met ziekte. Hij is geweest op zijne gelijkvormigheid in dezen met de wereld.'*³

Dergelijke aantekeningen was Van Dam in zijn bronnenonderzoek voor de publicatie van zijn boek over de geschiedenis van het Nederlandse baptisme vaker tegengekomen. Hij komt op grond daarvan tot de conclusie dat 'onze vaderen er nauwlettend op hebben toegezien, dat de kudde die aan hun zorgen was toevertrouwd, zich onberispelijk en onbevlekt van deze wereld bewaarde'. Bij deze woorden uit het artikel in *De Christen* van 28 mei 1976 kunnen velen – levend in het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw – maar nauwelijks een glimlach onderdrukken. Zij zullen daar wellicht zelfs met onbegrip en ongeloof op reageren. In de *mainstream kerken* in Nederland van vandaag zal over zulke tuchtonderwerpen waarschijnlijk geen verwijt meer klinken. In ieder geval mag hieruit duidelijk worden dat men in de geschiedenis van de gemeenten die deel uitmaken van de Unie, er vastomlijnde ideeën op na heeft gehouden als het ging om laakbaar gedrag en een wereldgelijkvormige levenshouding.

Het draagvlak voor tucht in de christelijke gemeente van vandaag is een onderzoeksobject dat vele wenkbrauwen kan doen fronsen. Tucht? Komt dat nog wel voor in de gemeente van Jezus Christus? Het object mag weliswaar niet dadelijk tot de verbeelding spreken noch zich in een bepaalde mate van populariteit verheugen in een tijd die gekenmerkt wordt door verdraagzaamheid en ruimte voor persoonlijke levenskeuzes, toch hoop ik in het vervolg van mijn onderzoek de relevantie van het object aan te tonen. In 1981 kregen mijn ouders in een baptistengemeente persoonlijk met tucht te maken, die later ten onrechte bleek te zijn toegepast. De maatregel werd na een half jaar teruggedraaid na bemiddeling vanuit de Unie. Het trauma dat deze tuchtsituatie met zich meebracht voor mijn ouders, heeft ervoor gezorgd dat ik juist interesse kreeg in het object. In mijn doctoraalscriptie heb ik mij er studiematig mee beziggehouden en ik raakte er des te meer van overtuigd dat tucht Bijbels gesproken een legitieme plaats heeft in het leven van een gemeente. De vraag is echter: hoe moet dat dan in onze cultuur? Kerken in Nederland die betekenis hechten aan navolging en discipelschap, zijn steeds meer onder druk komen te staan van afbrokkeling van waarden en normen in de samenleving. Die kerken zijn veelal in verwarring en weten niet meer of zij hun leden kunnen en mogen aanspreken op gedrag en levenswijze als deze niet in overeenstemming zijn met de grote lijnen van het Bijbelse getuigenis. Over de tucht is in het verleden het nodige gepubliceerd. Vele theologen hebben

² Dam, J. van, *Geschiedenis van het Baptisme in Nederland* (Bosch en Duin: uitgave Unie van Baptisten Gemeenten in Nederland, 1979), 2e aangevulde en herziene druk. Het boek is een uitgebreide kroniek van gemeenten en voorgangers die deze gemeenten hebben gediend.

³ Dam, J. van, 'Wat is wereldgelijkvormigheid?' in: *De Christen, weekblad van de Baptistengemeenten*, 91^e jaargang, nummer 22 (28 mei 1976), 1.

daar als onderdeel van publicaties op het terrein van de ecclesiologie het een en ander over gezegd. Ook zijn er wel monografieën over het onderwerp verschenen. Het uitgangspunt voor deze studie is de gedachte dat het Nieuwe Testament aanwijzingen geeft voor de veronderstelling dat tucht ‘erbij hoort’. Dit is een noodzakelijke premisse die strijdt met het gegeven dat tucht steeds meer als probleem ervaren wordt. Voor zover binnen ons onderzoek algemene principes van het ecclesiologische instrument ‘tucht’ ter sprake komen, zal ernaar worden gestreefd deze zoveel mogelijk te verbinden met het begrip ‘draagvlak’. Het kan werkelijk iets toevoegen als de huidige factoren voor (het ontbreken van) draagvlak in kaart kunnen worden gebracht en vervolgens kan worden nagegaan wat er moet gebeuren om een draagvlak te laten ontstaan en te verbreden of te vergroten.

Een voorlopige vraag voor het onderzoek zou kunnen zijn: wat zijn de componenten van het draagvlak voor de tuchtuitoefening in de gemeente van Jezus Christus? En verder: hoe kunnen deze componenten worden beïnvloed om de tucht op een gezonde wijze te kunnen laten functioneren? Verderop in dit inleidende hoofdstuk hopen wij de doelstelling en de onderzoeksvragen nader te preciseren.

1.2 Eerste globale oriëntatie in de Theologische Realencyklopedie

Met het woord ‘verlegenheid’ valt heel goed de stand van zaken rond het onderwerp ‘tucht’ te typeren. John H. Leith gebruikt dat woord en besluit zijn artikel van het jaar 2000 in de Theologische Realencyklopedie (TRE)⁴ over Kirchengucht met de opmerking dat aan het einde van de twintigste eeuw een pluralistische, seculiere en door de massamedia sterk beïnvloede samenleving de geïnstitutionaliseerde tucht heel moeilijk heeft gemaakt. Dit nog afgezien van de theologische reflectie op de veranderde samenleving. Maar tucht als praktische opdracht blijft bestaan, stelt hij. De precieze vormen die de tucht zal gaan aannemen, zijn evenwel volgens hem op dit moment nog niet duidelijk.

In de wetenschappelijke literatuur zien we, zegt Leith, dat nog in 1947 Gerhard Ebeling een boek publiceert over de tucht en dit een zaak van het grootste belang noemt, waarin alle draden van de theologie samenkomen. De maatschappelijke en kerkelijke ontwikkelingen hebben kennelijk deze woorden achterhaald, want in zijn later verschenen *Dogmatik des christlichen Lebens* (1979) komt het onderwerp niet ter sprake en wordt het begrip ‘tucht’ zelfs niet meer in het zaakregister genoemd.⁵

De grote invloed van de pastoraal-psychologische beweging in Amerika rond mensen als Anton Boisen en Seward Hiltner op het pastorale handelen van de kerk heeft volgens Leith de rol van de pastor en de omgang met de tucht drastisch veranderd. Deze beweging kreeg ook in Europa voet aan de grond en heeft de dynamiek van het menselijk gedrag sterk benadrukt. Op

⁴ TRE, Band XIX, art. *Kirchengucht*, 190.

⁵ Ibidem, 174; Ebeling, Gerhard. *Kirchengucht* (Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1947), 10.

drieërlei manier heeft het denken over de tucht verandering ondergaan. In de eerste plaats richtte de belangstelling zich pastoraal op het individu en verdween het instituut kerk uit beeld. In de tweede plaats werden de inzichten in en de gevoeligheid voor het menselijk handelen en gedrag verdiept. Ten derde benadrukte de nieuwe psychologie meer de mogelijkheden van therapie en werden mensen meer gezien vanuit het perspectief van een hoopvolle verwachting van werkelijke levensvervulling dan vanuit het perspectief van de traditionele kerkelijke opvatting over menselijke schuld en het menselijk lot. Deze accenten maakten de tucht tot een geheel veranderd ecclesiologisch instrument. Niet langer een instrument van opzicht en controle, maar van empathie, begrip en menselijkheid, een verandering die volgens de vertegenwoordigers van deze beweging zijn rechtvaardiging vindt in de leer en het leven van Jezus. De traditionele theologische opvattingen over het mens-zijn werden hiermee onder kritiek gesteld en daarmee ook de tot dan vigerende praktijk van de tucht.

Als de parochiekerk in de twintigste eeuw in een aantal landen heeft plaatsgemaakt voor een kerk waarbij de leden door een vrijwillig lidmaatschap aansluiting hebben gevonden, is daarmee nog niet het probleem van de tucht opgelost, aldus Leith. De secularisatie treft ook deze kerken en de grootste opgave is dan ook hier om de mensen bij de kerk te houden en ze niet lastig te vallen met disciplinaire maatregelen. Uitsluiting en tucht worden in toenemende mate irrelevant. De toenemende pluriformiteit van de samenleving, aangevuld door de overtuiging dat er vele wegen tot God leiden, bracht de tucht aan het wankelen. Zo konden mensen bijvoorbeeld in de Verenigde Staten gemakkelijk van kerk of denominatie wisselen wanneer ze te maken kregen met tuchtmaatregelen, waardoor het instrument tucht zijn functie verloor. Toch noemt Leith in dit artikel over de tucht in de TRE ook het verschijnsel van het voortbestaan van de tucht in de kerken die uit de radicale Reformatie zijn ontstaan (waartoe ook de Baptistengemeenten behoren); die kennen nog in het laatste kwart van de twintigste eeuw een hoge opvatting van de tucht. Dit kon worden bereikt door een kenmerkend isolement, dat deze kerken scheidde van de omringende cultuur. Zelfs voor deze gemeenten is de tucht evenwel vandaag niet meer gemakkelijk uitvoerbaar. Zelfs bij betrekkelijke isolering is het onmogelijk de media buiten te sluiten, die de oorzaak zijn van beïnvloeding door nieuwe ideeën. Behalve dat beginnen leden van die gemeenten tegen de oude tucht te ageren en te rebelleren, omdat zij die als archaisch en voor het geloof als destructief ervaren.⁶

Leith noemt enkele grote theologen in Duitsland bij wie de tucht in de naoorlogse jaren een onderwerp van betekenis is geweest. De in de twintigste eeuw bekende praktisch theoloog Rudolf Bohren wijdde in 1952 zijn Habilitationsschrift aan dit onderwerp. Een van Bohrens conclusies was dat het binnen het Nieuwe Testament ontbreekt aan een casuïstiek op het terrein van de tucht en in de tweede plaats stelt Bohren dat de verantwoordelijkheid, die de hele gemeente draagt voor de tucht, pas in de na-apostolische tijd overgaat op de ambtsdragers. Dit kan van belang zijn voor ons onderzoek, dat immers oorspronkelijk als titel

⁶ TRE, Band XIX, 188.

had: *Tucht van onderop*. De even bekende nieuwtestamenticus Eduard Schweizer werpt de vraag naar de *zin* van de tucht op. Hij ontwikkelt op basis van zijn kennis van het Nieuwe Testament zijn theologie van de tucht, waarin het gaat om de volgende componenten: naast de intentie om de ‘broeder te winnen of hem ten minste van het gericht te redden’ duikt ook de gedachte op om ‘de gemeenschap rein te bewaren’. Bij alles noemt hij als diepste motief de liefde, die uitgaat naar de verloren broeder, want zelfs bij de scherpste maatregelen gaat het nog om omkeer en redding.⁷ In het denken van Eduard Thurneysen, de studiegenoot en vriend van Karl Barth, speelde het begrip *Kirchenzucht* een belangrijke rol in zijn *Lehre von der Seelsorge* (1946). Hij grijpt daarbij terug naar de *disciplina* uit de tijd van de Reformatie en beroept zich nadrukkelijk op Calvijn. Thurneysen wil de rechtvaardiging en de heiliging nauw met elkaar verbinden en verstaat de heiliging als het doen van navraag (‘Rückfrage’) naar het zichtbaar worden van de vruchten van Gods Woord in het leven van mensen.⁸ Tot zover de globale eerste oriëntatie vanuit de Theologische Realenzyklopädie door John Leith.

1.3 Een viertal Nederlandse onderzoeken op het terrein van de tucht in baptistengemeenten en de gereformeerde gezindte

Wij laten nu vier onderzoeken de revue passeren die iets aan het licht brengen van de actuele status van de tucht. Het gaat om twee onderzoeken binnen de Unie van Baptistengemeenten in Nederland en twee binnen de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt.

1.3.1 Een diepteonderzoek in een baptistengemeente in het tijdvak 1927-1976

Als afstudeeropdracht voor het eindexamen van het Seminarium van de Unie van Baptistengemeenten in Nederland onderzocht W. Huizing in 1982 het beleid inzake de tucht gedurende een periode van vijftig jaar in een baptistengemeente. Hem werden notulenboeken van raadsvergaderingen en gemeentevergaderingen tussen 1927 en 1976 in bruikleen afgestaan. Uit het verzamelde cijfermateriaal en de kwalitatieve gegevens kwam hij tot een aantal conclusies. Het aantal uitsluitingen werd in elk tijdvak van tien jaar, waarin hij de totale tijdperiode van vijftig jaar had verdeeld, steeds minder. Als gekeken wordt naar de redenen voor censuur en uitsluiting, ontdekte Huizing vooral twee terreinen waarop door de raad en de gemeente maatregelen worden getroffen: de ontrouw aan de samenkomsten van de gemeente en zaken die liggen op het zedelijke of seksuele vlak. De vele uitsluitingen in de jaren dertig en daarna plaatst hij in een context van vanzelfsprekende normvastheid en paternalistische gezagsstructuren. De grote veranderingen in de samenleving en cultuur wijst Huizing aan als oorzaak van de afbrokkeling van het toepassen van de tucht.

⁷ TRE, Band V, 167.

⁸ In de Utrechtse dissertatie van Vries, R.J de, *Gods Woord verandert mensen. Een praktisch-theologisch onderzoek naar het veranderingsconcept in de pastorale theologie van Eduard Thurneysen* (Gorinchem: Narratio 2008), toont deze aan dat Thurneysen weliswaar aanknoopt bij Calvijn als het gaat om de discipelschap en de navolging, maar tegelijkertijd afstand neemt van Calvijn als deze daar ook tuchtmaatregelen zoals de excommunicatie aan verbindt. Waar Thurneysen de betekenis van de tucht door het Woord benadrukt, betreft Calvijn haar op het leven (zie hiervoor p. 84).

1.3.2 Een kwantitatief onderzoek naar de praktijk van de tucht vanaf 1974 tot 1994

In een eigen doctoraalscriptie aan de Theologische Faculteit van de Universiteit Utrecht in 1994 is nagegaan hoe de feitelijke situatie is in de gemeenten van de Unie van Baptistengemeenten in Nederland in het hierboven genoemde tijdvak. Van de 85 gemeenten die in 1994 bij de Unie waren aangesloten, werd van 54 gemeenten een ingevuld enquêteformulier terugontvangen. Niet alleen getalsmatig was sprake van voldoende representativiteit, maar ook op grond van een goede geografische spreiding van de gemeenten over het gehele land. Als uitkomsten van het onderzoek kan onder meer worden vastgesteld dat:

- in de grote en kleine gemeenten in grotere plaatsen het pastoraat met een vermanend karakter 10% of minder bedroeg van het totale pastoraat;
- er in het genoemde tijdvak zich een stabilisatie dan wel een dalende tendens voordeed in het aantal censuurmaatregelen en uitsluitingen. Vooral in de grote steden was de curve sterk naar beneden gericht;
- in toenemende mate mensen – door hun lidmaatschap op te zeggen – zich voortijdig aan tuchtmaatregelen hebben willen onttrekken;
- de leertucht nauwelijks een rol heeft gespeeld,⁹ maar dat de tuchttoefening vooral plaatsvond op twee terreinen, namelijk de ontrouw in het bezoeken van de gemeentelijke samenkomsten en de levenstucht (houding en gedrag die niet in overeenstemming zijn met de navolging van Christus). Dit beeld komt overeen met de bevindingen van W. Huizinga in zijn diepteonderzoek (zie 1.2.1);
- baptistengemeenten binnen de Unie zich, ondanks alle mogelijke gevoelens van verlegenheid, wel op het terrein van de tucht hebben begeven, al bleven de cijfers aan de zeer lage kant. Volledigheidshalve moet daarbij worden aangetekend dat in 11 van de 54 geënquêteerde gemeenten op geen enkele wijze tuchtmaatregelen werden getroffen.

1.3.3 Een kwalitatief empirisch onderzoek naar de tucht in 2001

Met een doctoraalscriptie kerkrecht studeerde in 2001 E.J. Meijer af aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv) te Kampen. In dit onderzoek heeft hij een zestal predikanten en een vijftal studenten onderworpen aan een intensieve ondervraging aan de hand van thematische vragenlijsten. De interviews zijn in het onderzoek

⁹ Baptisten binnen de Unie richtten veelal hun aandacht op evangelisatie en de opbouw van de gemeente. Leergeschillen ontstonden soms daar waar nieuwe leden binnenkwamen met een pinksterachtergrond of met darbistische sympathieën. Gemeenten beschermden zich tegen deze invloeden door stille tegenwerking, die zich kon uiten in het niet verkiezen van zulke mensen als oudsten, als het mannen betrof. Deze situaties waren spanningsvol, maar leidden meestal niet tot tuchtsituaties. Een ontbrekende uitgewerkte geloofsbelijdenis bij de Nederlandse baptisten verhinderde dat. Een leergeschild waarbij een voorganger in het geding was, ging over de ultra-bedelingenleer, waartegen eind vorige eeuw verzet rees in een gemeente. Advies van enkele theologen uit eigen kring bracht duidelijkheid. Er was geen tuchtprocedure gestart in de eigenlijke zin volgens Mat. 18, maar de rapporten van deze theologen waren richtinggevend en maakten een einde aan het dienstverband van deze voorganger. Het is bekend, maar niet uitvoerig gedocumenteerd voor de buitenwacht, dat de Unie in het verleden bemiddelde in vastgelopen verhoudingen. Lang niet altijd ging het hierbij om leergeschillen en leertucht. Nader onderzoek is nodig om dit aan het licht te brengen.

verbatim weergegeven. Op basis van deze interviews kwam Meijer tot de conclusie dat in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt de plausibiliteit van de tucht problematisch was geworden. Uit de interviews kwam naar voren dat er een spanning werd aanvoeld tussen norm en toepassing, waarbij niet de norm ter discussie stond, maar dat het probleem zat in de toepassing. Als een van de kernproblemen hierbij signaleert Meijer de verambtelijking van de tucht. Door een aantal predikanten binnen dit onderzoek werd gewezen op het gebrek aan onderlinge tucht – toezien op en omzien naar elkaar – als de grote oorzaak voor de moeiten rondom de tucht. Meijer wijst een oplossingsrichting aan door de gemeente meer subject dan object van de tucht te laten zijn en de tucht in te bedden in de onderlinge bemoediging en vermaning, die bijvoorbeeld hun plaats kunnen krijgen in het kringenwerk van de gemeente. Door de verambtelijking is de tucht in een isolement gekomen. Het is zijn overtuiging dat de gemeente weer opgewekt moet worden om op elkaar toe te zien en naar elkaar om te zien uit liefde voor elkaar en voor God. Vervolgonderzoek zou zich naar zijn mening daarop moeten richten.

1.3.4 *Staat de tucht op de tocht? Een kwalitatief empirisch onderzoek in 2016*

Het onderzoek *Staat de tucht op de tocht?*¹⁰ werd uitgevoerd in opdracht van het Praktijkcentrum van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt met behulp van de Theologische Universiteit Kampen door twee groepen studenten en is een vervolg op een eerder onderzoek in 2012. Hoe om te gaan met leden die niet meer betrokken willen zijn bij kerkelijke activiteiten en soms alle contact afhouden? Hoe om te gaan met varianten in levensstijl en hoe moet een gemeente reageren op vragen rondom echtscheiding? Deze en andere vragen vormden de aanleiding tot het onderzoek. Het onderzoek van 2012 bracht al verschuivingen binnen de GKv aan het licht. Kerkleden verwachtten dat de kerk in de toekomst minder accent zal leggen op regels, afspraken en de kerkorde, en meer op het overbrengen van een boodschap. Er werd geconstateerd dat er een verschuiving was naar ‘een globale instemming op hoofdzaken en ruimte voor persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid’. Het onderzoek van 2016 bevestigde dit beeld. Het bleek dat men tucht over het algemeen waardevol vond, vooral waar het gaat om leertucht, maar tucht over levenswandel werd als ongepast gezien. Als centrale motieven werden daarbij genoemd: afname van sociale controle, individualisme, tolerantie en assertiviteit. Uit het onderzoek kwam ook naar voren dat in de onderzochte classes leertucht in de periode 2010-2015 niet voorkwam.

1.3.5 *Conclusie uit deze vier onderzoeken*

Uit deze vier onderzoeken rijst onontkoombaar een beeld op van een verlegenheid om, in de huidige cultuur van tolerantie en individualisme, mensen die deel uitmaken van een kerkelijke gemeenschap te confronteren met disciplinaire maatregelen, hoezeer *discipline* ook deel uitmaakt van het Bijbelse spreken over het discipelschap en de navolging. Een andere conclusie is dat het geheel van omzien naar elkaar, het algemeen priesterschap van gelovigen

¹⁰ Schaeffer, Hans, *Staat de tucht op de tocht?* <https://www.onderwegonline.nl/8117-staat-de-tucht-op-de-tocht> [22 maart 2018].